

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Egy mai magyar és német helynévrendszer összehasonlító elemzése

Mágocs helynévrendszerének nyelvi kölcsönhatásai

Témavezető:

Póczos Rita
egyetemi tanársegéd

Készítette:

Végh Beáta Éva
III. magyar

Debrecen, 2009

TARTALOM

Bevezetés.....	2
Mágocs helynévtipológiai vizsgálata.....	3
Az alkalmazott modell.....	3
Mágocs helyneveinek funkcionális-szemantikai elemzése.....	3
Mágocs helyneveinek keletkezéstörténeti elemzése.....	13
Mágocs és a többnevűség kérdése.....	20
Összegzés.....	26
Irodalom.....	27

Bevezetés

Dolgozatomban egy mai magyar és német helynévrendszer összehasonlítására teszek kísérletet. Az összehasonlítást egy magyar–német kétnyelvű település helyneveinek vizsgálatával végzem el. A település a Baranya megyében található *Mágocs*. Elemzésem forrásként a PESTI JÁNOS által szerkesztett *Baranya megye földrajzi nevei* (1982) című névtárat használtam fel. Az elektronikus adatbázis az egykori Sásdi járás települései közé tartozó *Mágocs* helynévi adatait is tartalmazza, mintegy 680 rekordban. *Mágocs* magyar lakossága a török hódoltság idején eltűnt, helyükre görög katolikus délszlávok telepedtek. Teljes elnéptelenedés volt jellemző a Rákóczi-szabadságharc alatt. 1718-ban magyarok telepedtek le, 1740-től több hullámban (1740, 1784) németek érkeztek. A beköltöző német családok nyelvjárása alapján megállapítható, hogy bajrosztrák területről érkeztek. 1768-ban a lakosság 76%-a volt német, a második világháború alatt lezajló, a német családokat érintő kitelepítésekig megközelítőleg ez az arányszám maradt. Az adatok alapján 1970-ben egész külterületével együtt 1680 magyar és 553 német nyelvű lakosa volt (BMFN.)

A dolgozat felépítését tekintve két fő egységre tagolható: az első részben *Mágocs* helynévtipológiai vizsgálatával foglalkozom HOFFMANN ISTVÁN leírási modelljét követve (HOFFMANN 2007: 53-161). A második egységben a kétnyelvű lakosság névadási szokásainak tükrében a többnevűség kérdése kerül központi funkcióba PÓCZOS RITA többnevűségre kidolgozott elemzési modelljének alkalmazásával. Ehhez kapcsolódóan kitérek a párhuzamos helynévadás és a nyelvi kölcsönhatás jelenségeire. Végül dolgozatom záró, összegző szakaszában igyekszem bemutatni a település magyar és német helynévrendszerei között fennálló párhuzamokat és eltéréseket.

Vizsgálatom a témához kapcsolódó magyar névkutatás eredményeit figyelembe véve gyakorlati jellegű.

Mágocs helynévtipológiai vizsgálata

I. Az alkalmazott modell

Vizsgálatom során a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintű elemzési modellt alkalmaztam. A HOFFMANN-féle módszer a nyelvtudományban elkülönült szinkrón és diakrón szemléletnek megfelelően a szerkezeti és a történeti szempontot juttatta központi szerephez. HOFFMANN négy elemzési szintet különít el: 1. funkcionális-szemantikai; 2. lexikális-morfológiai; 3. szintagmatikus; 4. keletkezéstörténeti szintet. *Mágocs* magyar–német kétnyelvű belterületi és külterületi neveinek funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti vizsgálata által lehetőség nyílik egy mai magyar és német helynévrendszer összehasonlítására.

A HOFFMANN-féle leírási modell alapján több elemző kötet is készült: BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY: *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése* (1997), PÓCZOS RITA: *Az Árpád-kori Bodrog és Borsod vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése* (2001), TÓTH VALÉRIA: *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)* (2001), BIRÓ FERENC: *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében* (2002), RÁCZ ANITA: *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata* (2005).

II. Mágocs helyneveinek funkcionális-szemantikai elemzése

A funkcionális-szemantikai elemzés a szerkezeti elemzésen belül azt a szintet jelöli, amely számba veszi a névadás szemléleti alapjául szolgáló modellfajtákat. Ezek „nem nyelvi osztályok, hanem az emberi gondolkodás ismeretelméleti kategóriái, amelyekben a denotátumoknak a [...] sajátosságai fejeződnek ki”¹ (HOFFMANN 2007: 40-1). Az adatok elemzésének során a névben található nyelvi elemeket a jelentésmagvat képező denotatív jelentéshez való viszonyukban vizsgáljuk (i.m. 53).

A nevek funkcionális vizsgálatának alapfogalma a **névrész**, azaz „a helynév

¹ Így azáltal, hogy az emberi tudással függenek össze, a névrészek funkciói nem nyelvspecifikus kategóriák (HOFFMANN 2007: 41).

hangsorának minden olyan egysége, amely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez” (i.h.). Tehát a definícióból az következik, hogy nem kapcsolható minden esetben az adott helynév minden egyes lexémájához névrészi funkció. A névrészek **névelemek**ből állhatnak, amelyek egyfelől részt vesznek a névrészek belső felépítésében, másfelől szerepet játszanak ezek egymáshoz való viszonyának kifejezésében. HOFFMANN névelemeknek tekinti a névbe tartozó lexémákat és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémáit.

HOFFMANN ISTVÁN a névrészfunkciókat a következőképpen csoportosítja: a névrész 1. megjelöli a hely fajtáját; 2. megnevezi magát a helyet; 3. kifejezi a hely valamely sajátosságát; 4. a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal; 5. a többféleképpen elemezhető nevek és 6. a kategorizálhatatlan nevek csoportja.²

1. A névrész megjelöli a hely fajtáját

Ezt a szemantikai szerepet **fajtajelölő** szerepnek is nevezhetjük. A szerep betöltésére alkalmas főneveket szokás együttesen földrajzi köznévként nevezni (HOFFMANN 1993: 47).

Mágozs ide tartozó magyar nevei a fajtajelölő névrész szerint csoportosítva. Egyrészeselek: *Csapás*, *Csatornya*, *Major*, *Rét*. Kétrészeselek: **-alja**: *Horó/alja* ~ *Horhó/alja*, *Szőlők/alja*, *Kertek/alja*; **-árok**: *Méhész/árok*, *Malom/árok* (5 denotátumnak ez a neve), *Hábi/árok*; **-berek**: *Kapos/berek*, *Bozót/berek*, *Olasz/berek*; **-csatorna**: *Méhész/csatorna*; *Hábi/csatorna* **-cser** (‘cserjés hely’): *Alsó/cser*, *Kápási/cser*; **-dűlő**: *Cser/dűlő*, *Közép/dűlő*, *Téglaházi/dűlő*, *Második/dűlő*; **-erdő**: *Kis/erdő*, *Kalkulai/erdő*, *Nagy/erdő*, *Peres/erdő*, *Füsti/erdő*; **-föld**: *Györgyi/föld*, *Kolostor/föld*, *Proletár/föld*, *Peres/föld*, *Jegyző/föld*, *Papi/föld*, *Tanító/föld*, *Vásártéri/földek*, *Kápási/föld* ~ *Kapási/föld* ~ *Kapás/föld*; **-gödör**: *Kocstáj/gödör*, *Rácfő/gödör*, *Kis/gödör*; **-hegy**: *Kispusztai/hegy*, *Öreg/hegy*, *Hajdú/hegy*, *Kutya/hegy*, *Pap/hegy*, *Fölső/hegy* ~ *Kutya/hegy*; **-kert**: *Vadas/kert* ~ *Vadász/kert*; **-köz**: *Temető/köz*, *Bükkös/köz* ~ *Bukor/köz*, *Gödör/köz*; **-kút**: *Kolostor/kút*, *Páfrányos/kút*, *Téglaházi/kút*; **-lak**: *Kis/lak*; **-legelő**: *Nyíri/legelő*; **-major**: *Györgyi/major*; **-puszta**: *Kis/puszta*, *Száraz/puszta*; **-rét**: *Kaposberki/rét*, *Kispusztai/rét*, *Hosszi/rét*, *Kis Máté/rét* ~ *Tarna/rét*, *Varjasi/rét*, *Falu alatti/rét*, *Puszta/rét*; **-sár**: *Fekete/sár*; **-sarok**: *Nagy/sarok*, *Rafai/sarok*, *Tüttösi/sarok*, *Séfér/sarok*; **-sor**: *Cigány/sor*; **-szőlő**: *Flasics/szőlő*, *Homok/szőlő*; **-tanya**: *Raffai/tanya*

² Az 5. és a 6. valójában nem létezik, hiszen ezek a funkciók egy-egy név keletkezésekor nem fejeződhetnek ki.

~ Berki/tanya, Pór/tanya, Téri/tanya; **-telke, telkes:** Dömötör/telke : Dömötör/telkes; **-tér:** Szél Kálmán/tér, Vásár/tér, Templom/tér, Piac/tér; **-tó:** Béka/tó, Halas/tó; **-út:** Új/út, Bagoj/út, Kispusztai/út : Györgyi/út ; Szarvasdi/út, Békatói/út, Döbrögeci/út : Döbröközi/út, Páfrányosi/út, Hajmási/út, Tüttösi/út, Szélös/út, Horói/út, Bikali/út, Göröngyösi/út : Gérényési/út, Mocsoládi/út, Álomás/út; **-utca:** Pálos/utca, Árpád/utca, Fő/utca, Hajmási/utca, Megye/utca, Lúd/utca, Nagysár/utca, Bikali/utca, Cser/utca, Kissár/utca; **-völgy:** Varga/völgy, Herceg/völgy, Diós/völgy, Ibolya/völgy, Bika/völgy, Bikali/völgy.

A fajtajelölő névrészt tartalmazó német nevek. Egyrészesek: Bei Damm, Wiese. Kétrészesek: **-Acker ('szántó föld')**: Birken/acker ~ Bienen/acker, Kirchhof/acker, Prügel/acker, Streits/acker, Hofstell/acker, Mocsoláder/acker, Hotter/acker; **-Berg ('hegy')**: Hunds/berg ~ Hoher/berg, Schnee/berg; **- Feld ('föld')**: Prolétár/feld ~ Kapos/feld, Kloster/feld, Kroatisches/feld, Lehrer/feld, Notar/feld, Pfarrer/feld, Marktplatz/feld; **-Eck ('sarok')**: Adams/eck, Scharf/eck, Pócingers/eck, Schneiders/eck, Rafais/eck, Töttöser/eck, Schäfers/eck; **-Garten ('kert')**: Sandwein/garten; **-Gäßchen ('köz')**: Kusz/gäßchen, Simons/gäßchen, Kirchhof/gäßchen, Blatt/gäßchen, Weis/gäßchen, Murath/gäßchen ~ Müller/gäßchen, Schseiß/gäßchen, Buchbinders/gäßchen ~ Lederers/gäßchen, Hunter/gäßchen ~ Fritz/gäßchen, Wiesenwebers/gäßchen, Kunsz/gäßchen; **-Gasse ('utca')**: Juden/gasse, Hajmáser/gasse, Komitat/gasse, Gänse/gasse, Morast/gasse, Obere Wald/gasse ~ Obere Wald/gasse, Neue/gasse, Kleine Morast/gasse, Untere Wald/Gasse; **-Gebirge ('hegy, hegység')**: Altes/gebirge; **-Graben ('árok')**: Mühl/graben (5 denotátum), Spatzemühl/graben, Feide/graben, Rácfő/graben; **-Joch ('szőlő')**: Sieben/joch; **-Loch ('lyuk, gödör')**: Kotstein/loch, Hahn Jakober/loch, **-Platz ('hely')**: Wochenmarkt/platz, Tret/platz; **-Schlag ('irtás')**: Kleiner/schlag ~ Holz/schlag; **-Straße ('utca')**: Mocsoláder/straße; **-Tal ('völgy')**: Varga/tal, Herzog/tal, Nuß/tal, Reichen/tal, Kroatisches/tal, Kleinheincz/tal ~ Binders/tal; **-Wald ('erdő')**: Kleiner/wald, Eichen/wald, Fichten/wald ~ Pfarrer/wald, Hajmáser/wald, Birken/wald, Akazien/wald, Buch/wald ~ Buchen/wald, Csatorna/wald, Füsti/wald; **-Weg ('út')**: Bikaler/weg, Kispußtaer/weg ~ Györgyier/weg, Breiter/weg (2 denotátum), Hajmáser/weg, Hohl/weg, Kispußtaer/weg, Békatóer/weg, Töttöser/weg, Mocsoláder/weg; **-Wiese ('rét, mező')**: Lange/wiese, Dorn/wiese, Damm/wiesen, Pußta/wiesen.

Mágocs magyar és német nyelvű neveit vizsgálva a névrészek szempontjából

megállapítható, hogy a nevek legnagyobb része (52 %) ³ ebbe a csoportba tartozik. Az esetek döntő többségében a fajtajelölő névrészt tartalmazó nevek magyar és német nyelven is ugyanazt a denotátumot nevezik meg. Lényegesen több a kétrészes név ebben a kategóriában, mint az egyrészes. A fajtajelölő funkciójú névrésznek, azaz a földrajzi köznévek több típusa figyelhető meg a magyar adatok között.

2. A névrész megnevezi magát a helyet

a) A megnevező névrészt tartalmazó magyar helynevek. Egyrészesek: *Horhó* : *Horó*, *Kálvária*, *Kaminék*, *Granárium* ~ *Granári*, *Ipartestület*, *Legényegylet*, *Agyagipari*, *Szentháromság*, , *Csemege* ~ *Tejcsarnok*, *Vadászi*, *Kalomberger*, *Ócsán* ~ *Ócsány*, *Adóhivatal* ~ *Sóhivatal* ~ *Madisz*, *Cinge*, *Bikaistálló*, *Vágóhid*, *Készli*, *Kapos*, *Vasút*, *Szarvaska*, *Rendfűzifa*, *Kendőráztató*, *Hoszisszó*, *Szenes*, *Kertészet*, *Strand* ~ *Fürdő*, *Tüzép* ~ *Lovarda*, *Téglaégető*, *Víztorony*. Kétrészesek:

b) A megnevező névrészt tartalmazó német helynevek. Egyrészesek: *Kaminék*, *Kranári* ~ *Granarium*, *Heilige* : *Dreiheiligkeit*, *Sparkasse*, *Kirche*, *Denkmal* ~ *Glucke*, *Milchverein*, *Ocsány*, *Holzhandlung*, *Johannes*, *Zinke*, *Stierhaus*, *Schlachtbrücke*, *Kapos*, *Eisenbahn*, *Hohl*, *Branntweinhütte*, *Ziegelhütte*, *Wasserturm*. Átvételek: *Kis/Puŕta*, *Kis/bükk*, *Nagy/erdé*.

Megnevező szemantikai szerepe mindig valódi helyneveknek van. A megnevező névrészek funkciója mindig a denotátumra való utalás. Ebben a tekintetben nem meghatározó jegy, hogy „a megnevező funkciójú névrész önálló névként etimológiailag azonosítható-e a nyelvtudat számára, motivációja ismert vagy nem, egy vagy több lexémából áll-e”. A megnevező funkció révén bemutatottá válnak a meglévő helynevek átalakulási folyamatai, s az új nevek alkotásában fontos szerepet betöltő mindenkori helynévrendszer jelentősége is kifejezhető (HOFFMANN 2007: 58, 59). A megnevező szemantikai szerep Mágocs esetében is jellemzi mind az egyrészes, mind a kétrészes neveket. A megnevező funkciójú névrészt tartalmazó egyrészes nevek aránya jóval kisebb a magyar és a német helynevek között is, mint a fajtajelölő névrészt tartalmazó nevéké.

³ Ezt az adatot úgy kaptam meg, hogy megvizsgáltam, az idetartozó magyar és német külterületi és belterületi nevek hány százalékát képezik Mágocs 295 denotátumot megnevező névrendszerének.

A megnevező funkciójú neveket kategorizálhatjuk eredet és szerkezet szempontjából (PÓCZOS 2001: 125):

- Idegen eredetű, azaz átvett helynevek, amelyek a magyar névhasználók számára mást nem fejeznek ki a megnevező funkción kívül. Ezek a nevek szerkezetük szerint egyrészesek. *Mágoacs* adatai között ilyen típusú helynevek: magyar: pl. Kaminék, Készli; német pl. *Kapos, Ocsány*.
- Kiegészüléssel vagy szintagmatikus szerkesztéssel keletkező helynevek, melyek szerkezetüket tekintve kétrészesek (pl. m. *Kálvária* > n. Kalvarien/berg).

BÍRÓ FERENC a megnevező szerepű névrészt tartalmazó helyneveket más módon csoportosítja: egyrészes nevet alkotók (pl. m. Major, n. Heilige), fajtajelölő funkcióval kombinálódók (pl. m. *Zsidó/temető*, n. Juden/kirchhof), másik megnevező funkcióhoz kapcsolódók (*Mágoacs* helynévrendszerében erre a típusra nem találtam példát), a sajátosságra utalás funkciójával társulók (pl. m. *Veréb/malom*, n. *Gemeinde/mühle*). (BÍRÓ 2002: 77-82).

3. A hely kifejezi a névrész valamely sajátosságát

Szemantikailag igen sokfélék lehetnek a hely sajátosságát kifejező névrészfunkciók. Az elemzésem során nem kerültek adatok minden alcsoportba, s a kitöltött alcsoportok is igen kis elemszámúak. A vizsgálat során figyelembe kell vennünk azt, hogy a névrészszerop megállapítása a névadáskori helyzethez viszonyít, viszont csak a nyelvi megjelenő, kifejeződő mozzanatokra lehetünk tekintettel (HOFFMANN 2007: 59).

3.1. A névrész kifejezi a hely tulajdonságát

3.1.1. Méretre, kiterjedésre utaló névrészek

Magyar nevek: *Fő/utca, Kis/erdő, Nagy/sárutca, Nagy/kocma, Kis/sárutca, Nagy/sarok, Kis/bik ~ Kis/bükk, Kis/lak, Hosszi/rét, Széles/út, Nagy/erdő* (kétszer szerepel), *Kis/gödör, Kis Máté/rét* (kétszer szerepel). Német nevek: *Kleiner/Wald, Große/murast Gasse, Großes/wirtshaus, Kleine/morast Gasse, Lange/Wiese*.

A névrési funkcióból adódóan a csoportba tartozó magyar és német helynevek is kétrészesek. A sajátosságot a bővítményi jellegű névrész fejezi ki minden esetben.

3.1.2. Színre utaló névrészek

Magyar nevek: *Fehér/edényes, Vörös/kereszt/út, Fekete/sár, Vörös/kereszt*. Német

nevek: *Weiß/gäßchen*, *Weiß/hafner*, *Schwarzer/morast*, *Rotes/kreutz*.

A *Fehéredényösként* megnevezett bútorüzlet korábban porcellánégető műhely volt, a névben szereplő fehér a porcellán színére utal (BMFN.). A többi névben a vörös és a fekete színek valószínűleg a talaj színére utalnak, ahol az adott objektum található.

3.1.3. Állapotra utaló névrészek

Az adatok között csak egy olyan helynevet találtam, amely ebbe a csoportba tartozik: m. *Száraz/pusztta* ~ n. *Száraz/puβta*. A *száraz* névrész a rendkívül rossz minőségű talajra utal (BMFN.).

3.1.4. Anyagra utaló névrészek

A magyar nyelvű adatok között alig akad olyan helynév, mely beletartozhat ebbe a kategóriába: *Szenes*, *Kő/híd*; a német nyelvűek közül csak egyetlen, s az is kérdéses: *Kohle/Platte*.

Kérdéses, hogy az itt felsorolt nevek közül valóban tartozhat-e ebbe a kategóriába *Szenes* neve, ugyanis a terület annyiban kapcsolódik a szénhez, hogy szénégető hely volt, s inkább az egyrészes fajtajelölő névrészt tartalmazó nevek közé tartozik. A *Kő/híd* esetében már sokkal valószínűbb az anyagra utaló névrész, hiszen a híd kőből épült.

3.1.5. Korra utaló névrészek

Magyar nevek: *Új/út*, *Új/irtás*, *Öreg/hegy*. Német nevek: *Neue/gasse*, *Altes/gebirge*.

A kategória magyar és német nevei közül relatív értelműek: *Neue/gasse*, *Új/út*, *Új/irtás*, hiszen régebbi építésű úthoz, illetve irtáshoz viszonyítanak.

3.1.6. Funkcióra, működésre utaló névrészek

Magyar nevek. Egyrészesek: *Templom*, *Temető*, *Óvoda*, *Iskola*, *Rendelő* ~ *Bölcsőde*, *Plébánia*, *Zárda*, *Posta*, *Patika*, *Kendőráztató*, *Pálinkafőző*, *Csibenevelő*, *Vágóhíd*, *Kulturház*. Kétrészesek: *Zsidó/iskola*, *Zsidó/temető*, *Zsidó/templom*, *Méhész/árok*, *Vasúti/örházak*, *Erdész/ház*, *Védő/sáv*. Német nevek. Egyrészesek: *Kulturhaus*, *Hanfrösten*. Kétrészesek: *Juden/schule*, *Juden/kirchhof*, *Juden/kirche*, *Post*, *Batika* ~ *Apotheke*, *Schlacht/brücke*, *Jäger/haus*, *Branntwein/hütte* ~ *Schnaps/butique*, *Essig/fabrik*.

Az ide tartozó magyar és német adatok aránya 7%, azaz a sajátosságra utaló névrészi szereppel rendelkező helynevek csoportjában ez az alcsoport a legnépesebb a magyar és a német nyelvű adatokat vizsgálva.

3.2. A névrész kifejezi a hely viszonyát valamilyen külső dologhoz, körülményhez

3.2.1. Az ott lévő növényzetre utaló névrészek

Magyar nevek. Egyrészesek: *Fenyves, Páprányos ~ Páfrányos, Nyírös, Gyertyános*. Kétrészesek: *Rend/fűzfa, Diós/völgy, Nyír/szél ~ Nyér/szél, Páfrányosi/út, Nyíri/legelő, Bükkös/köz : Bukor/köz, Páfrányos/kút, Ibolya/völgy*. Német nevek. Egyrészesek: *Birken, Hagebuche*. Kétrészesek: *Fichten/wald, Birken/acker ~ Birken/wald (kétszer szerepel), Nuß/tal, Akazien/wald, Reichen/tal, Feide/graben, Rend/fűzfa*.

Az ide tartozó magyar és német nevek is a terület jellegzetes növényzetéről kapták nevüket. A magyar és a német adatok ugyanazokat az objektumokat, területeket nevezik meg.

3.2.2. Az ott lévő állatvilágra utaló névrészek

Magyar nevek. Egyrészesek: *Csődörös, Vargyas ~ Varjas*. Kétrészesek: *Lúd/utca, Bika/istálló, Béka/tó, Halas/tó, Béka/tói út*. Német nevek. Egyrészesek: *Hengst*. Kétrészesek: *Gänse/gasse, Stier/haus*.

3.2.3. Az ott lévő építményre utaló névrészek

Magyar nevek: *Templom/tér, Piac/tér, Kolostor/föld, Malom/árok*. Német nevek: *Wochenmarkt/platz, Kloster/feld, Mühl/graben*.

Az ide tartozó nevek száma csekély, valójában a településnevek körében végzett vizsgálatokban képez az építményre utaló névrész népesebb csoportot. Kérdéses lehet a m. *Kolsotor/föld ~ n. Kloster/feld* idetartozása, viszont a BMFN. megemlíti, hogy ezen a területen hajdan a pálos rend kolostora állt.

3.3. A hely viszonya valamilyen személyhez

3.3.1. A hely birtokosára utaló névrészek

Magyar nevek. Egyrészesek: *Kalomberger*. Kétrészesek: *Pási/kocsma, Zsidó/pék, Käller/kocsma, Kalomberger/bolt, Pintér/bácsi, Lukács/háza, Klájhánc/kocsma, Cimëndli/bolt, Héder/kocsma, Flasics/szőlő, Flasics/tanya, Raffai/sarok, Raffai/tanya ~ Berki/tanya, Pór/tanya ~ Póra/tanya, Ferneci/malom, Mittih/malom, Rác/föld,*

Raffai/malom, Imre/malom, *Móric/malom ~ Sumár/malom ~ Vénér/malom, Téri/tanya, Jegyző/föld, Tanító/föld, Slosszér/malom, Kis Máté/rét, Füsti/erdő.* Német nevek. Egyrészesek: *Kaminěk.* Kétrészesek: *Johannes/mühle, Schwarzer/wirtshaus : Pási/Wirtshaus, Adams/eck, Orgelbauer/haus, Marx/Bäcker, Kleinheinz/gewölb, Kallenberger/Geschäft, Cimëndli, Pintér/Tischler, Héders/wirtshaus, Kleinheinz/wirtshaus, Flasits/mühle, Raffais/eck, Mittich/mühle ~ Hade/mühle, Kroatisches/tal, Raffais/mühle ~ Ungar/mühle, Emmerich/mühle ~ Enn/mühle, Frey/tal, Hahn Jakober/loch ~ Feide/graben ~ Feide Tonis/graben, Moritz/mühle ~ Schumann/mühle ~ Wehner/Mühle, Téri/haus, Schlosser/mühle, Geierl/mühle ~ Beierl/mühle, Havlicsek/mühle.*

Az ebbe a kategóriába sorolt adatok száma nagyon magas, hiszen ez az egyik legtöbb nevet tartalmazó csoport mind a magyar, mind a német neveket tekintve. A magyar nyelvű denotátumok 9%-a, a német nyelvű adatok 8%-a tartozik ide, azaz közel azonos az arányuk. Döntő hányaduk szintagmatikus szerkesztéssel alkotott birtokos jelzős név.

3.3.2. A hely használójára utaló névrészek

Magyar nevek. Egyrészesek: *Plébánia.* Kétrészesek: *Kasznár/ház, Erdész/ház, Zsidó/temető, Zsidó/iskola, Zsidó/templom, Pap/lak, Prolétár/föld, Pap/hegy, Pédagógus/földek, Papi/föld, Rác/lakás.* Német nevek. Kétrészesek: *Kasznár/haus, Jäger/haus, Juden/kirchhof, Juden/schule, Juden/kirche, Pfarrer/haus, Prolétar/feld, Lehrer/feld, Pfarrer/feld, Rác/lakás.*

E kategória elkülönítését a 3.3.1. kategóriától azért vélem fontosnak, mert előfordulhat az, hogy az adott hely tulajdonosa, tulajdonosai és használója, használói különböző személy vagy személyek. Mint azt már a fenti kategóriák esetében is láthattuk, a magyar és a német nyelvhasználó közösség ugyanazokat az objektumokat nevezi meg saját nyelvén.

3.3.3. Az ott levő vagy lakó emberekre, embercsoportokra utaló névrészek

Magyar nevek. Kétrészesek: *Cigány/sor ~ Cigán/sor, Zsidó/utca, Adós/telep ~ Lopós/telep.* Német nevek. Kétrészesek: *Zigeuner/Hohl, Juden/Gasse.*

Kérdésesnek vélem az idetartozását a *Adós/telep : Lopós/telep* adatnak. A BMFN. szerint az *Adós/telepen* telepedett le 1924-ben néhány napszámos, aki nehezen tudta visszafizetni adósságát. Ez alapján lehetséges az emberekre, embercsoportokra utaló névrész feltételezése.

3.4. A hellyel kapcsolatos eseményre utaló névrészek

Magyar nevek. Egyrészes: *Pörös*. Kétrészesek: *Pörös/föld, Pörös/erdő*. Német nevek. Kétrészes: *Streits/acker ~ Steit/feld*.

Az ide tartozó magyar helynevek, s német nyelvű megfelelőjük ugyanahhoz az eseményhez kapcsolódik. *Pörös* területe határon feküdt, s ezért sokat pereskedtek érte.

3.5. A névrész kifejezi a hely valamely más helyhez való viszonyát

3.5.1. A hely pontos elhelyezkedésére utaló névrészek

a) Térszíni forma mellett, közelében vagy rajta lévő

Magyar nevek. Kétrészesek: *Pusztá/rét, Pusztá/malom*. Német nevek. Kétrészesek: *Pußta/wiesen, Pußta/mühle*.

Az ide tartozó nevek konkrét lexémával utalnak egy térszíni forma közelségére, nevezetesen a *pusztára*.

b) Lakott terület közelében vagy rajta lévő

Magyar nevek. Kétrészesek: *Tüttösi/sarok, Hábi/malom, Hábi/csatorna ~ Hábi/árok*. Német nevek. Kétrészesek: *Töttöser/eck, Háber/mühle*.

A kategóriába tartozó magyar és német nevek a lakott terület névrészi funkciójú megnevezésével utalnak annak közelségére.

c) Építmény mellett vagy közelében lévő

Magyar nevek. Kétrészesek: *Temető/köz, Temető/part, Vásártéri/földek, Téglaházi/kút, Téglaházi/dűlő*. Német nevek. Kétrészesek: *Kirchhof/gäßchen, Kirchhof/acker, Marktplatz/feld, Ziegelofen/brunnen, Ziegelofen/gewende*.

3.5.2. A névrész megjelöli az irányt

Magyar nevek. Kétrészesek: *Bikali/utca, Bikali/út (kétszer szerepel), Kispusztai/út, Békatói/út, Hajmási/út, Tüttösi/út, Göröngyösi/út ~ Gérényési/út, Mocsoládi/út, Álomás/út*. Német nevek. Kétrészesek: *Bikaler/straße, Bikaler/weg (kétszer szerepel), Kispußtaer/weg, Békatóer/weg, Hajmásér/weg, Töttöser/weg, RotesKreutz/weg, Gerényeser/weg, Mocsoláder/weg, Mocsoláder/straße*.

A kategória jellegéből adódóan az ide tartozó nevek csak kétrészesek lehetnek. Minden adat esetében utakról van szó. Az irányt jelölő névrész tipikusan egy-egy települést

nevez meg, ahová az utak vezetnek, mind a német nevek, mind a magyar nevek kapcsán.

3.5.3. A hely viszonyított helyzetére utaló névrészek

Magyar nevek: *Alsó/cser, Asó/falu, Fölső/cser, Közép/dűlő, Kertek/alja, Második/dűlő.*

Német nevek: *Untere/waldgasse, Obere/waldgasse, Unter/dorf, Hofstell/acker, Zweites/gewende.*

Ebbe a csoportba a névtípus jellegéből adódóan csak kétrészes nevek kerülhetnek, a helyzetmegjelölő névrész előtagként szerepelhet a szerkezetben. Ezek a névrészek utalhatnak földrajzi tagolódásra, domborzati viszonyokat is jelölhetnek (RÁCZ ANITA 1994: 134-8).

4. A funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal

Ez a névrésztípus jórészt hivatalos névadási sajátosság. Legfőbb jegye, hogy a név és a névadó közösség között szorosabb kapcsolat van, mint a név és az objektum között. E kategória további két alcsoportra osztható:

- a) **Emlékeztető funkciójú a névrész:** Magyar nevek. Egyrészesek: *Szentháromság.* Kétrészesek: *Szél Kálmán/tér, Árpád/utca, Hősök/szobra, Károly/körut, Szent János/szobor.* Német nevek. Egyrészesek: *Denkmal ~ Glucke, Dreifaltigkeit ~ Dreiheiligkeit, Johannes.*
- b) **Konvencionális funkciójú a névrész:** Magyar nevek. Egyrészesek: *Icikas Jóska, Kertők.* Kétrészesek: *Megye/utca, Nagysár/utca, Cser/utca, Adós/telep : Lopós/telep.* Német nevek. Egyrészesek: *Lebzelter, Vâjsz Joska.* Kétrészesek: *Komitats/Gasse.*

A két alcsoportba tartozó nevek között magyar és német nyelvű, egyrészes és kétrészes nevek is vannak. A magyar nevek között a kétrészesek, a német nevek között az egyrészesek vannak többségben.

5. Kategorizálhatatlan nevek

Az ismeretlen eredetű nevek csoportja. A vizsgált adatbázisban ebbe a kategóriába illő névrészt tartalmazó helynevet nem találtam, ugyanis minden nevet el tudtam helyezni a fenti csoportokban.

III. Mágocs helyneveinek keletkezéstörténeti elemzése

„A történeti helynévelemzés során azt vizsgáljuk, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését”. A kategóriákba való besorolás mindig az utolsó névalakító mozzanat alapján történik (HOFFMANN 2007: 79).

1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek

Az ide tartozó nevek keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre, s mivel a szerkezet mindkét tagja funkcionális jegyet kifejező névrész, mindig kétrészesek (HOFFMANN 2007: 82). Az ilyen típusú elemzés az egyes helynevek névrészei között fennálló grammatikai viszony vizsgálatán alapul. Az általam vizsgált adatbázis kétrészes helyneveinek legnagyobb része szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett.

1.1. Jelzős szerkezetből keletkezett nevek: a szerkezet melléknévi vagy főnévi jelzőből és földrajzi köznévből épül fel. A névrészek közötti nyelvtani viszony lehet jelölt vagy jelöletlen. A jelöltség ebben a csoportban csak a birtokos jelzős szerkezetekre jellemző, a grammatikai eszköz a birtokos személyrag.

1.1.1. Minőségjelzős szerkezetek

Magyar adatok: *Pálos/utca ~ Új/város, Vasárnapi/iskola ~ Ünneplős/iskola ~ Körzeti/iskola, Piac/tér, Zsidó/temető, Kis/erdő, Zsidó/iskola, Nagy/kocsma, Zsidó/templom, Vadas/kert, Kalkulai/erdő, Nagy/sarok, Kis/pusztá, Halas/tó, Kis/bik ~ Kis/bükk, Diós/völgy, Uradalmi/birtok, Kis/lak, Új/irtás, Öreg/hegy, Bükkös/köz, Hosszi/rét, Szélös/út, Vörös/kereszt, Református/temető, Nagy/erdő, Pörös/föld, Papi/föld, Kápási/cser, Új/út, Kis/gödör, Vásártéri/földek, Pörös/erdő, Vargyas/malom ~ Varjas/malom, Gőz/malom.* Német adatok: *Neue/puβta, Sonntags/schule ~ Kleine/Schule ~ Große/schule, Wochenmarkt/platz, Juden/kirchhof, Kleiner/wald, Juden/schule, Große Murast/gasse, Großes/wirtshaus, Juden/kirche, Neue/gasse, Kleine Morast/gasse, Nuβ/tal, Lange/wiese, Breiter/weg, Reutes/kreutz, Lutherischer/kirchhof.* A szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek között ez az egyik legnépesebb csoport. A magyar nevek aránya 12%, a német nyelvűeké 5%, tehát elmondhatjuk, a magyar nyelvű minőségjelzős szerkezetek aránya megközelítőleg duplája a német minőségjelzős szerkezetűeknek.

1.1.2. Mennyiségjelzős szerkezetek

Magyar adat: *Hét/hold*. Német adat: *Sieben/joch*.

Csak egy-egy ide tartozó helynevet találtam a kétnyelvű közösség adatai között, tehát megállapítható, hogy *Mágoacs* helynévrendszerére nem jellemzőek a mennyiségjelzős szerkezetek.

1.1.3. Birtokos jelzős szerkezetek

Magyar adatok: *Hősök szobra*, *Lukács/háza*, *Bika/istálló*, *Klájhanc/kocsmá*, *Flasics/malom*, *Varga-völgy/alja*, *Flasics/szőlő*, *Flasics/tanya*, *Malom/árok*, *Rafai/tanya* ~ *Berki/tanya*, *Pór/tanya* ~ *Póra/tanya*, *Szőlők/alja*, *Vas/malom* ~ *Ferenci/malom*, *Mittih/malom*, *Horó/alja* ~ *Horhó/alja*, *Pap/hegy*, *Raffai/malom*, *Imre/malom*, *Móric/malom* ~ *Sumár/malom* ~ *Vénér/malom*, *Téri/tanya*, *Temető/kereszt*, *Jegyző/föld*, *Tanító/föld*, *Kertek/alja*, *Slosszér/malom*, *Kis Máté/rét*, *Füsti/erdő*, *Séfér/sarok*. Német adatok: *Johannes/mühle*, *Simons/gäßchen*, *Héders/wirtshaus*, *Kleinheintz/wirtshaus*, *Stier/haus*, *Flasits/mühle*, *Mühl/graben*, *Vas/mühle*, *Mittih/mühle*, *Raffais/mühle*, *Emmerich/mühle* ~ *Enn/mühle*, *Kleinheinz/tal* ~ *Binders/tal*, *Hahn Jakober/loch* ~ *Feide/graben* ~ *Feide Tonis/graben*, *Moritz/mühle* ~ *Schumann/mühle* ~ *Wehner/mühle*, *Téri/haus*, *Brechs/tal*, *Kirchhof/kreutz*, *Notar/feld*, *Lehrer/feld*, *Pfarrer/Feld*, *Hofstell/acker*, *Schlosser/mühle*, *Füsti/wald*, *Mocsoláder/straße*, *Schäfers/eck*.

Ez az egyik leggyakoribb keletkezési típus, ezt támasztja alá az általam végzett elemzés is. Jellegzetesen magyar módja a pusztá személynévi névadás. Az általam vizsgált korpuszban erre csak egy példa van, maga a település neve, *Mágoacs* is pusztá személynévből keletkezett.⁴ A másik lehetőség a megalkotására az, hogy a birtokos nevé a birtok nevéhez vagy a birtok fajtáját a megjelölő földrajzi köznévhöz kapcsolják (PÓCZOS 2001: 141, 142).

1.2. Határozós szerkezetből alkotott nevek

Ez a keletkezéstípus nem igazán jellemző *Mágoacs* helynévrendszerére. Érdekes, hogy a magyar nyelvű helynevek között egyetlen idetartozó példát sem találtam, s a német nyelvű adatok idetartozása is kétséges.

Német adatok: *zum Hegyis*, *Bei Damm*,

⁴ vö. 1229: *Maguch* személynév (ÁÚO. 11 :212)

1.3. Mellérendelő szerkezetből alkotott nevek

Ez a névtípus nagyon ritka, perifériális jellegű. Az általam vizsgált névrendszerben nem is találhatóak ilyen típusú nevek sem a német nyelvű, sem a magyar nyelvű adatok között. HOFFMANN ISTVÁN példája: *Kál/kápolna*.

2. Morfematikus szerkesztéssel alkotott nevek

Valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá. Szerkezeti szempontból az ilyen típusú nevek egyrészeseek, de az átmenetiség sem zárható ki (HOFFMANN 2007: 85). A névalkotásban szerepet játszó morféma jelleg alapján HOFFMANN négy alcsoportra osztja e kategóriát:

2.1. Helynévképzővel alkotott helynevek

Olyan eljárás, melynek során „az adott jelsor helynévi, tulajdonnévi státusa azáltal teremődik meg, hogy egy tömorfémához (morfémakapcsolathoz) helynévképzőt illesztünk” (HOFFMANN 2007: 86).

Az általam vizsgált korpuszban a következő képzőkkel alkotott nevek találhatóak: -s, -i, -ny, -ka. Magyar nevek: *Csődörös, Polgári, Fehéredényös, Vadászi, Ócsány, Högyháti, Szarvaska, Györgyi* : *Falugyörgyi, Pörös*, Vargyas : Varjas.

Feltűnő, hogy helynévképzővel alkotott nevekre csak a magyar nyelvű adatok között találtam példát, s ezeknek az adatoknak a száma sem túl nagy.

Másodlagosnak tekinthetjük a névalkotás szempontjából a következő képzett helyneveket, hiszen ezekből valójában csak a névrészek képzői mutathatók ki. Magyar adatok: *Hajmási/utca, Bikali/utca, Högyi/kocsmá, Kispusztai/út ~ Györgyi/út, Szarvasdi/út, Györgyi/kút, Kispusztai/temető, Kispusztai/hegy, Kispusztai/iskola ~ Pusztai/iskola, Kispusztai/rét, Döbrögeci/út ~ Döbröközi/út, Nyíri/legelő, Vöröskereszti/út, Tüttösi/sarok, Tüttösi/út, Téglaházi/kút, Bikali/völgy, Bikali/út, Görönyösi/út ~ Gérényési/út, Mocsoládi/út, Hábi/csatorna, Hábi/árok*. Német adatok: *Hajmásér/Gasse, Bikaler/Weg, Hegyi/Wirtshaus, Kispusztai/Weg ~ Györgyer/Weg, Kispusztai/kirchhof, Töttöser/Weg, Gerényeser/Weg, Mocsoláder/Weg*.

2.2. Névszójellel alkotott helynevek

Magyar adat: *Kertök*.

Ez az egy magyar adat jelzi azt, hogy *Mágocs* német és magyar helynevei között a névszójellel alkotott nevek rendkívüli módon ritkák. A magyar adatban a -k többszámjel figyelhető meg.

2.3. Helyraggal alkotott helynevek

„A határozóragot tartalmazó kétrészes helynevek keletkezéstörténetileg szintagmatikus szerkesztéssel jöhettek létre: *Kalapácsi+árokra/dűlő*. Az egyrészes határozóragos neveket viszont keletkezésük szempontjából nem tarthatjuk egynemű csoportnak. Egy részük leginkább ellipszis – azaz szerkezeti változás – révén alakulhatott ki, a földrajzi köznévi főtag elmaradásával: *Lőrinci+útra/dűlő* > *Lőrinci+útra*. Az általam vizsgált helynévrendszer adatai között helyraggal alkotott helynevekre nem találtam példát. Másik típusukban a határozórag valójában elhomályosodott, így inkább a morfémahatár eltolódása, az etimológiai jelentés elhomályosulása a döntő mozzanat a névalak létrejöttében” (HOFFMANN 2007: 100).

2.4. Névutóval keletkezett helynevek

Az ebbe a típusba tartozó helynevek a határozóragos helynevekkel rokoníthatók, viszont a névutók szemantikai gazdagságából adódóan az így alkotott nevek pontosabban fejezik ki a denotátum lokális tulajdonságait, mint a határozóragos nevek (HOFFMANN 2007: 101).

Mágocs helynevei között egyetlen adatot sem találtam a magyar és a német nyelvű denotátumok között.

3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek

Szerkezeti változás nélkül nyer új, helynévi jelentést egy, a nyelvben már létező hangsor (HOFFMANN 2007: 103). A kategória altípusai a következők:

3.1. Jelentéshasadással keletkezett helynevek

HOFFMANN a jelentéshasadáson azt a folyamatot érti, amely során „puszta földrajzi köznévből – bármiféle formáns (lexéma, képző) hozzákapcsolása nélkül – helynév keletkezik” (HOFFMANN 2007: 106, 107, 108).

Magyar nevek: *Horhó, Kálvária, Templom, Iskola, Temető, Zárda, Major, Kapos,*

Berek, Fenyves, Hársas, Töltés, Páfrányos ~ Páprányos, Rét, Árok, Nyír, Nyírös, Agárcás, Kenderáztató, Szenes, Gyertyános, Rév, Csatorna, Kápás, Csapás. Német nevek: Schule, Hohlrassen, Wiese, Hohl.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a magyar nyelvű helynevek között sokkal gyakoribbak a jelentéshasadással keletkezett helynevek, mint a német nevek között.

3.2. Jelentésbővüléssel vagy –szűküléssel keletkezett helynevek

Ilyen típusú névkeletkezési folyamat során a helynévnek újabb jelentése alakul ki a már meglévő mellé, s ezek a jelentések azonos fogalmi osztályba tartozó denotátumokra vonatkoznak (HOFFMANN 2007: 113).

E típusba való kategorizálás szinkrón vizsgálat során nem igazán jellemző, hiszen a csoporttagok diakrón sajátosságainak ismeretére lenne szükség, így az általam elemzett korpusz adatai közül egyet sem tudtam besorolni ebbe a kategóriába. HOFFMANN ISTVÁN egyik példája erre a típusra: Amerika 'USA'.

3.3. Metonimikus névadással keletkezett helynevek

„A metonímia két fogalomnak egy jelentésmezőben való egymásra vonatkoztatásán, azaz időbeli, térbeli, anyagbeli érintkezésén, illetve ok-okzati kapcsolatán, asszociációján alapuló kép, amelynek soha nem lehet teljes formája (...)” (SZIKSZAINÉ NAGY 2007: 447).

A metonimikus névadással keletkezett helynevek kategóriája további alcsoportokra osztható. Ezekbe az alcsoportokba nem sok helynév tartozik az általam vizsgált korpuszból, tehát a metonimikus névadási keletkezéstípus a mágocsi helynévrendszerre nem igazán jellemző. Ilyen típusú névadással magyar és német nyelvű helynév ebben a névrendszerben nem keletkezett.

3.4. Metaforikus névadással keletkezett helynevek

A metaforát mint névalkotási folyamatot a fogalmi jegyek hasonlóságára alapozott névátvitelként foghatjuk fel (HOFFMANN 2007: 127).

E kategóriába sorolható nevek nem jellemzőek *Mágocs* kétnyelvű helynévrendszerére.

3.5. Indukciós névadással keletkezett helynevek

„Egy adott helynévrendszer etimológiailag átlátszó, motivált a nyelvtudat számára leíró jellegűnek felfogott nevei által kiváltott asszociációk jelentik a névadás alapját”.

HOFFMANN az ilyen típusú nevekre a rendszerasszociációs-név terminust is használja (HOFFMANN 2007: 133). A folyamat lényege az, hogy egy helynévrendszer meglévő helyneveinek indukáló hatása újabb földrajzi nevek keletkezésében mutatkozik meg (HOFFMANN ISTVÁN példája: *Kapcástag* << *Csizmás*).

3.6. Névköltöztetéssel keletkezett helynevek

A névköltöztetés „során a más, távolabbi lakóhelyre áttelepülő lakosság az általa ismert helyneveket felhasználja az újonnan birtokba vett helyek megnevezésére” (HOFFMANN 2007: 135).

Indukciós névadással és névköltöztetéssel keletkezett nevekre Mágocs magyar és német nyelvű helynevei között nem találunk példát. HOFFMANN ISTVÁN példája: Kassa 'dülő'.

4. Szerkezeti változással alakult nevek

A szerkezeti változás során a név alakja úgy változik meg, hogy a tulajdonnévi jelentés változatlan marad. A szerkezeti változás felfogható a jelentésbeli névalkotás fordított folyamataként is (HOFFMANN 2007: 137). A szerkezeti változással alakult nevek kategóriája hat alkategóriára osztható tovább. Ilyen típusú nevek gyakorlatilag alig találhatók az áltam vizsgált helynévrendszerben: három adatot soroltam be a magyar nyelvű nevek közül, négyet a német nyelvűek közül. A besorolt példák elenyésző száma miatt HOFFMANN ISTVÁN adatait használom fel az alkategóriák bemutatásában.

4.1. Ellipszissel keletkezett helynevek

„Az ellipsis során a helynévből egy funkcionális-szemantikai egység, azaz az egyik névrész eltűnik: a kétrészes helynév egyrészessé alakul. (E jellegzetessége alapján a folyamatot akár a *n é v r é s z e l h a g y á s* terminussal is jelölhetjük.)” Példa erre a típusra: *Erdő* < *Nagy/erdő* (HOFFMANN 2007: 140).

4.2. Redukcióval keletkezett helynevek

HOFFMANN redukciónak nevezi azokat a helynévszerkezeti változásokat, amelyek „során egy vagy több – nem névrészi szerepű – névelem kiesik a helynévből. (Az ellipszissel azonos értékű névrészelhagyás mintájára használhatjuk a *n é v e l e m e l h a g y á s* terminust is.)” A névelem elhagyása a legtöbb esetben lexémaelhagyást jelent, például *Csorgó/hát* < *Csorgóér/hát* (HOFFMANN 2007: 145).

4.3. Kiegészüléssel keletkezett helynevek

Az a névalkotási eljárás, melynek során „egy meglévő helynevet osztályjelölő szerepű földrajzi köznévvvel toldanak meg. A létrejövő új név denotatív jelentése azonos marad a kiindulásul szolgáló helynévével, szerkezete azonban föltétlenül megváltozik: kiegészüléssel mindig olyan kétrészes név keletkezik, amelyben a névrészek funkciója a megnevezés és a hely fajtájának a megjelölése” (HOFFMANN 2007: 148, 149).

Magyar adatok: *Kutya/högy* > *Kutya-högyi/ódal*, *Slosszer/malom* > *Slosszer-malom/árok*. Német adatok: *Kálvária* > *Kalvarien/berg*, *Csatorna* > *Csatorna/berg*.

4.4. Bővüléssel keletkezett helynevek

A bővülés folyamata során a helynév egy új névelemmel lesz megtoldva. Így akár csak a kiegészülés során, ebben az esetben is a névtest terjedelmének megnövekedéséről van szó. Például: *Simaháza* > *Simaház* (HOFFMANN 2007: 153).

4.5. Deetimologizációval keletkezett helynevek

„A deetimologizáció szélesebb értelemben a név jelentésszerkezetét érintő folyamat, a név etimológiai áttetszőségének megszűnését, információtartalmának megváltozását jelenti”. Például: *Abolmány* > *Bolmány* (HOFFMANN 2007: 156, 157).

Egyetlen magyar adat képviseli ezt a típust *Mágoacs* névrendszerében: *Hosszú/aszó* > *Hossziszó*.

4.6. Népetimológiával keletkezett helynevek

A népetimológiával keletkezett helynevek közé olyan élőnyelvbéli és írásbeli alak szerkezeti változásokat sorolhatunk, „amelyek a névalakok szabálytalan módosulásában jelennek meg oly módon, hogy a helynév lexikális szerkezetének változásával s közszói jelentésvonatkozásuk megteremtésével új névalak keletkezik”. Kiváltó okuk gyakran lehet az etimológiai áttetszőség hiánya, vagy az adott név hangzós formája, mely az átalakulás irányát és jellegét is meghatározza (HOFFMANN 2007: 158).

Ezekre a keletkezéstörténeti kategóriákra azért találtam kevés példát, mert a BMFN. szinkrón jellegű adatbázis, azaz történeti adatokat nem tartalmaz, amelyek pedig szükségesek lennének a keletkezéstörténeti csoportosításhoz.

5. Névátvételek

A névátvételek vagy jövevénynevek csoportja szemben áll az előző négy kategóriával, ugyanis ez a csoport az egymással érintkező nyelvek kapcsolatát tükrözi (HOFFMANN 2007: 161).

Példák a névátvételre *Mágoics* helynévi adatai közül: m. *Kaminék* ~ n. *Káminék*, m. *Bagójut* ~ n. *Pagójut*, m. *Györgyi* ~ n. *Györgyi*, m. *Györgyi/kut* ~ n. *Györgyi/kut*, m. *Györgyi/pusztá* ~ n. *Györgyi/puŕsta*, m. *Kis/pusztá* ~ n. *Kis/puŕsta*, m. *Kis/bükk* ~ n. *Kis/bükk*, m. *Nagy/erdő* ~ n. *Nagy/erdé* stb.

Mágoics és a többnevűség kérdése

Szinkrón anyagot vizsgálva kevesen foglalkoztak eddig hazánkban a magyar nyelvnek és a magyarországi német nyelvjárásoknak a helynevekben megmutatkozó kölcsönhatásával (GERSTNER 1981: 181). MOÓR ELEMÉR nyugat-magyarországi német helyneveket vizsgált (MOÓR: 1936), KNEIÉZA ISTVÁN nevéhez a párhuzamos helynévadás elmélete fűződik (KNEIÉZA: 1944), viszont mindketten középkori oklevelek adatait elemezték, tehát nem szinkrón vizsgálatot végeztek. A KNEIÉZA-elmélet kapcsán felmerül a kérdés, hogy mit tekinthetünk névpároknak. KNEIÉZA szerint a névpárok olyan párhuzamos nevek, amelyek ugyanarra a denotátumra vonatkoznak, különböző nyelvekből származnak és egymásnak „értelmileg megfelelnek”, tehát a nevek azonos időben, egymástól függetlenül keletkeztek (KNEIÉZA 1944: 3). GERSTNER KÁROLY a kettős névadás fogalmát használta erre a jelenségre (1981). Újabban a többnevűség fogalma a legelterjedtebb. TÓTH VALÉRIA felfogása szerint a többnevűség és a szinonimitás terminusok fogalmi tartalma nem azonos. Többnevűségnek ítélik meg „minden olyan szinkrón állapotot, amelyben egy-egy helynek (...) párhuzamosan több névváltozata is használatos.” És szinonimáknak tekinti azokat a variánsokat, amelyek között semmiféle egyezés nem mutatható ki a névrészek szempontjából (TÓTH 2008: 286). PÓCZOS RITA szerint a többnevűség annak a jelenségnek a megnevezése, hogy „egy denotátumnak a névhasználók egy időben több nevét is ismerik, használják” (PÓCZOS 2009: 167). A többnevűségnek két típusát különítette el a névhasználók nyelvi hovatartozásától függően: szinonimáknak tekinti az egy névhasználói közösség

névállományához tartozó névpárokat és névcsoportokat, és az eltérő nyelvek névkincséhez tartozó helynévpárok megnevezésére az azonos jelentésű névcsoport (névpár), illetve azonos denotátumra vonatkozó névcsoport (névpár) terminusokat használja.

A kétnyelvű települések esetében természetes az a jelenség, hogy az egyes objektumokat mindkét nyelven megnevezik. Ez a névadási szokás a mágocsi névhasználókra is jellemző. Éppen ezért érdemesnek vélem, hogy a következőkben *Mágocs* belterületi és külterületi helyneveihez kapcsolódóan vizsgáljam a többnevűség néhány kérdését. A hazai szakirodalomban többféle tipizálási lehetőséget találunk az azonos denotátumra vonatkozó többnyelvű helynevekkel kapcsolatban.

Az elemzés során PÓCZOS RITA többnevű denotátumokra alkalmazott modelljét követem.⁵

Ahogy már említettem, az általam forrásként felhasznált adatbázis Mágocs helyneveit 680 rekordban tartalmazza. A következőkben denotátum típusa alapján kategorizálom az adatokat. Összesen 295 denotátum van megnevezve, ebből 100 (34 %) belterületi név, 195 (66 %) külterületi név. A belterületi nevek közül 23-nak (23 %) csak német neve van, 6-nak (6 %) csak magyar, és 71 (71 %) denotátum magyar és német nyelven is meg van nevezve. A külterületi nevek esetében 8-nak (4 %) csak német neve van, 45-nek (23 %) csak magyar, 127-nek (65 %) magyar és német megnevezése is van. Összességében tehát megállapítható, hogy döntő többségben a kétnevű denotátumok vannak (68 %), 51 csak magyarul (17 %) és 31 csak németül (10 %) megnevezett helynév található a településen. PÓCZOS RITA azt is megállapítja, hogy egy mai helynévrendszerben az épületek és közterületek nevei egyértelműen utalnak a névhasználó közösségre (PÓCZOS 2009: 171).

A vizsgálat első lépésében érdemes kiszűrni a csak hangtani tulajdonságaikban eltérő adatokat. PÓCZOS RITA is megállapítja, hogy ezek a variánsok morfológiai és lexikális különbséget nem mutatnak. A fővariáns, azaz a korpuszban maradó elem kiválasztása önkényes. A variánsok között nyelvhasználati szempontból sincs releváns különbség (PÓCZOS 2008a: 182). *Mágocs* helynevei közül hangtani variánsok a következők:

Magyar nyelvű hangtani variánsok:

⁵ PÓCZOS RITA *Többnevűség egy mai helynévrendszerben* (2008) című munkájában alkalmazott modellt követtem elemzésem során.

Belterületi nevek: *Horhó ~ Horó; Cigány/sor ~ Cigán/sor; Ocsán ~ Ócsány.*

Külterületi nevek: *Kis/bik ~ Kis/bükk; Nyir/szél ~ Nyér/szél; Pór/tanya ~ Póra/tanya; Rác/főd ~ Rác/fő ~ Rác/fé; Horó/ajja ~ Horhó/ajja; Kápási/főd ~ Kapási/főd ~ Kapás/főd; Vargyas/malom ~ Varjas/malom (mint szántó); Vargyas/malom ~ Varjas/malom (mint építmény).*

Német nyelvű hangtani variánsok:

Belterületi nevek között csak lejegyzésbeli különbségek figyelhetők meg.

Külterületi nevek: *Nuß/Tal ~ Nuß/Tal; Birken/Acker ~ Bienen/Acker; Buch/Wald ~ Buchen/Wald.*

PÓCZOS RITA tovább csoportosítja a többnevű denotátumokat abból a szempontból, hogy az adott hely hány nevet visel (PÓCZOS 2008a: 183). *Mágocs* többnevű denotátumainak esetében a csoportosítás a következő:

A kétnévű denotátumok lehetnek különböző és azonos nyelvű névpárok. Ha egy denotátumnak több neve van, PÓCZOS RITA valószínűbbnek tartja azt, hogy két különböző nyelvű névhasználói csoport használja az adott nevet. Az azonos jelentésű nevek közül átvételnek tekinti azokat, amelyek névadója és névhasználója nem egyezik meg (PÓCZOS 2009: 169). Különböző nyelvű névpár 201 van, tehát van 201 olyan denotátum, amelynek a másik nyelvben párja van. Ebbe a csoportba 71 beltéri és 130 kültéri név tartozik. Azonos nyelvű névpár 15 van, 7 német és 8 magyar, ezeket szinonimáknak tekinthetjük. *Mágocs* adatai között 15 olyan magyar helynév van, amelynek 3 vagy több megnevezése van és 13 olyan német denotátum, melynek 3 vagy több megnevezése van. A háromnevűek esetében meg lehet állapítani, hogy több az eltérő nyelvű névpár, mint a szinonim. Az azonos nyelvű névpárok aránya ez alapján alacsonyabbnak tűnik, ugyanis két, három vagy esetleg több szinonim névvel alig rendelkeznek.

Ezeket a számadatokat figyelembe véve levonhatjuk azt a következtetést *Mágocs* esetében – akárcsak más kétnyelvű település esetében –, hogy ritkább az egynevűség, hiszen éppen a kétnyelvűségből adódik a többnevűség gyakorisága. S a *Mágocs*on élő nyelvhasználók a saját nyelvükön nevezik meg az egyes objektumokat, s ez nem zárja ki azt, hogy az adott denotátumot a német és a magyar közösség több néven is ismerheti. Viszont előfordulhat az, hogy az egyes helyeknek csak az egyik közösség ad nevet, s a másik közösség által adott nevet sem használják az objektum megnevezésére (PÓCZOS 2009: 170).

Kétnyelvű települések névanyagának kategorizálására a magyar névtani irodalomban többen is kísérletet tettek. A különböző csoportosítások közül kiemelnék néhányat. MOLLAY KÁROLY az 1686 előtti magyarországi német helynevek vizsgálata alapján három típust különböztetett meg: átvételek, fordítások, önálló német névadással keletkezett nevek (MOLLAY 1982), később egy újabb típust is felvesz az előzőek mellé: a német névalkotó közösség egyes magyar neveket értelmező összetétellel vett át (MOLLAY 1989). HUTTERER MIKLÓS szintén a magyarországi németség 1686 utáni névanyagát vizsgálta, tipológiai rendszerének kategóriái: új német nevek, párhuzamos nevek (valódi párhuzamos nevek, látszólag párhuzamos nevek, néha azonos nép is használt párhuzamos neveket), fordítási nevek (teljes és részleges fordítás), hanghelyettesítéssel átvett nevek (tisza hanghelyettesítés, hanghelyettesítés + népetimológia, hanghelyettesítés + német helynévképző, hanghelyettesítés + német földrajzi nevekhez, illetve köznevekhez kapcsolás, hanghelyettesítés + csonkítás), tudatos névadás (HUTTERER 1970: 290-92). GERSTNER KÁROLY Komárom megye névanyagában az azonos jelentésű helyneveket a kettős földrajzi nevek fogalommal illeti. Ezeket a denotátum típusa szerint osztályozza: településnevek, belterületi nevek, külterületi nevek. A három típuson belül alcsoportokat határoz meg keletkezéstörténeti és településtörténeti jelenségek alapján, s a csoportokba a névpárok német tagjait sorolja be. A településnevek három alcsoportja: a magyar név németesítése, a magyar név részleges fordítása, a magyar név teljes átvétele. A belterületi neveken belüli alcsoportok: a régi, az 1946-47 előtti kitelepítések német és magyar nevei, az írókról, politikusokról elnevezett utcák nevei és népi nevei, régi épületek magyar és német nevei, újabb épületek magyar nevei. A külterületi nevek között két alcsoportot különít el: német–magyar névpárok a lakott területek esetében és magyar megfelelővel nem rendelkező német nevek lakatlan területek esetében (GERSTNER 1981: 181-3). KÁLMÁN BÉLA azokat a belterületi neveket osztályozta, amelyeket a német közösség használt. Rendszerezésének csoportjai a következők: átvételek, népetimológiás torzulások, rövidülés, fordítás vagy párhuzamos elnevezés (KÁLMÁN 1986: 50-1).

PÓCZOS RITA elkészítette a többnevűség egy lehetséges elemzési modelljét is. A Sásdi járás helyneveit elemezve a különböző közösségek által használt azonos jelentésű helynévpárokat vizsgálta. A névpárok tagjainak megfeleléstípusai tulajdonképpen a névpár tagjainak egymáshoz való viszonya. A kétnyelvű névpárok tagjai között tipikus a hangalaki és a szemantikai megfelelés, illetve ezek kombinációi. Ezek a névpárok tovább csoportosíthatók a megfelelés mértéke szerint. Lehetséges az is, hogy a

denotátum azonosságán kívül nincs semmiféle nyelvi viszony (PÓCZOS 2009: 175).

A PÓCZOS-féle modell csoportjaira a névpárok tagjainak megfeleléstípusai szempontjából a következőkben példákat hozok Mágocs névanyagából:

I. Kétnyelvű névpárok megfelelései

1) hangalaki megfelelés

- teljes hangalaki megfelelés (pl. m. Kapos ~ n. Kapos)

PÓCZOS Rita ebbe a csoportba olyan névpárokat sorol, amelyek tagjai között legfeljebb fonetikai eltérés mutatkozik. A névpárok egyik tagja keletkezéstörténeti szempontból teljes átvételnek tekinthető (PÓCZOS 2009: 179). A megadott példában a német nyelvközösség vette át a magyar nyelvű denotátum nevét. A teljes hangalaki megfelelés az általam vizsgált korpuszra nem igazán jellemző.

- részleges hangalaki megfelelés (pl. m. Kalomberger ~ n. Kallenberger/*Geschäft*)

A részleges hangalaki megfelelés sem jellemző a mágocsi helynévrendszerre, egyetlen példát találtam erre a típusra is.

2) hangalaki és szemantikai megfelelés (pl. m. *Füsti/erdő* ~ n. *Füsti/Wald*)

A névpárok egyik tagja „az egyik névrész átvételével és a másik névrész fordításával jött létre, leíró szempontból pedig egy-egy hangalakilag megfelelő és egy-egy szemantikai egyezést mutató névrész kombinációiként értelmezhetők” (PÓCZOS 2009: 181).

3) szemantikai megfelelés

- teljes szemantikai megfelelés (pl. m. *Malom/árok* ~ n. *Mühl/graben*, m. *Öreg/hegy* ~ n. *Altes/gebirge*, m. *Vörös/kereszt* ~ n. *Rotes/kreutz*, m. *Kutya/hegy* ~ n. *Hund/berg*, m. *Kolostor/föld* ~ n. *Kloster/feld* stb.)

Az általam vizsgált korpusz névpárjainak ez az egyik legnépesebb csoportja, a névpárok döntő hányada ebbe a kategóriába tartozik.

- részleges szemantikai megfelelés

- a) kétrészes nevek részleges megfeleltetése (pl. m. *Temető/part* ~ n. *Kirchhof/acker*)

Az egymásnak részlegesen megfelelő, kétrészes nevekből álló helynévpárok tartoznak ebbe a csoportba. Kevés elemszámú ez a csoport is. Ez azzal magyarázható, hogy „a kétnyelvű területeken a tapasztalatok alapján nem jellemző, hogy a denotátum számos tulajdonsága közül a névadók ne ugyanazt választanák a névadás motivációjául, vagyis a két névadó közösség általában bizonyára nem egymástól függetlenül ad nevet”

(PÓCZOS 2009: 191).

- b) kétrészes és egyrészes név részleges megfeleltetése (pl. m. Szenes ~ n. Kohle/platte)

„Az előbbinél is ritkábban fordul elő, hogy a névpár egy egyrészes és egy kétrészes névből áll, és az egyrészes név szemantikailag megegyezik a másik helynév egyik részével (általában az utótagjával)” (PÓCZOS 2009: 192).

- 4) sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs a névpárok tagjai között (pl. m. *Olasz/berők* ~ n. *Damm/wiesen*)

Ez a csoport az előbbieknél is kisebb elemszámú, a megadott példám az egyetlen névpár, amely besorolható ebbe a kategóriába.

II. Egynyelvű névpárok

A névpárokat a létrehozó nyelvi folyamatok alapján is lehet csoportosítani (PÓCZOS 2009: 176-7).

1) átvételek

- teljes (pl. m. *Kapos* > n. *Kapos*)
- részleges (pl. m. *Temető/part* > n. *Kirchhof/acker*)
- átvétel + kiegészülés (pl. m. *Csatornya* > n. *Csatorna/berg*)

2) fordítás

- teljes (pl. m. *Malom/árok* ~ n. *Mühl/graben*)
- részleges (pl. m. *Vas/malom* ~ n. *Vas/mühle*)
- fordítás + kiegészülés (pl. m. *Szenes* ~ n. *Kohle/platte*)

A leggyakoribb névalkotási módnak *Mágozs* névanyagában a tükörfordítás (37 %) bizonyult, azaz „a helyet az egyik nyelvben már meglévő helynév funkcionális-szemantikai szerkezetét adaptálva saját nyelvi elemekkel nevezi meg a közösség” (PÓCZOS 2009: 197). Ezenkívül jelentősebbnek tekinthető az átvétellel + kiegészüléssel keletkezett névpárok száma (9 %) és az átvétellel létrejött teljes hangalaki megfelelések hányada (6 %). Magas azoknak a névpároknak az aránya, amelyeknek mindkét tagja ugyanahhoz a nyelvhasználói körhöz köthető. PÓCZOS RITA megállapítja, hogy akadnak átmeneti sávok is elemzési keretében, s valószínűleg egyes névpárfajták már a névadási folyamatban is keveredhetnek (PÓCZOS 2009: 198).

Összegzés

Mágoacs belterületi és külterületi helyneveinek vizsgálata lehetőséget nyújtott arra, hogy kísérletet tegyék egy mai magyar és német helynévrendszer összehasonlítására.

A kétnyelvű névpárok funkcionális-szemantikai elemzése után párhuzamokat lehet vonni a két különböző nyelvű névhasználó közösség névadási szokásai között. Mind a magyar, mind a német nyelvű helynevek legnagyobb hányada a fajtajelölő funkciójú névrészt, a megnevező funkciójú névrészt tartalmazó nevek és a sajátosságra utaló névrészi funkció kategóriáján belül a birtokosra utaló névrészi szereppel rendelkező nevek csoportjába tartozik.

A névpárok keletkezéstörténeti leírását megnehezítette az, hogy szinkrón névanyagot vizsgáltam, ezáltal nemigen kaphattam betekintést a változások folyamataiba. Ebből az következett, hogy több kategóriába nem tudtam példát sorolni az általam elemzett korpuszból, így HOFFMANN ISTVÁN példáit vettem át. Megállapítható, hogy a legnépesebb kategória a szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek csoportja, ezen belül is a minőségjelzős és birtokos jelzős szerkezetek a magyar és a német nevek között egyaránt.

A többnevűségre alkalmazott PÓCZOS-féle modell alapján végzett elemzése után világossá vált az, hogy *Mágoacs* helyneveinek esetében jellemző névadási forma a tükörfordítás és az átvétel. A legtöbb esetben a betelepített német nyelvű közösség vette át vagy fordította le a már magyarul megnevezett objektumok neveit. Tehát sokkal inkább a magyar névadási szokások hatottak a német megnevezésekre, ennek oka lehet az is, hogy a német ajkú közösség nemcsak társadalmilag asszimilálódott a magyar közösségbe, hanem nyelvileg is. S a szinkrón anyag vizsgálata által a német nevekben már a nyelvi asszimiláció hatásait figyelhetjük meg. A tükörfordítások pedig bizonyítják a szemantikai és lexikális megfelelést is, s azt, hogy a német nyelvű közösség nyelvének fenntartása érdekében nemcsak átvette a magyar helyneveket, hanem az objektumokat saját nyelvén is megnevezte.

IRODALOM

BMFN.

BÍRÓ FERENC (2002), *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*: Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Kar, Eger.

GERSTNER KÁROLY (1981), *Magyar–német kettős földrajzi nevek Komárom megyében*: MNyTK. 160: 181-3.

HOFFMANN ISTVÁN (2007), *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

HUTTERER MIKLÓS (1970), *A magyarországi németiség 1686 utáni névanyagának vizsgálata*: Nytud.Ért. 70: 289-93.

KÁLMÁN BÉLA (1986), *Átvétel, fordítás, új név*: NÉ. 11: 48-53.

KNIEZSA ISTVÁN (1944), *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Budapest: Magyar Történettudományi Intézet.

MOLLAY KÁROLY (1982), *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*: Budapest.

MOLLAY KÁROLY (1989), *A német–magyar nyelvi érintkezések*. In: BALÁZS JÁNOS szerk. *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest: 231-90.

MOÓR ELEMÉR (1936), *Magyar helynévtípusok. Népünk és nyelvünk*: 110-7.

PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése, Debrecen*.

PÓCZOS RITA (2008a), *Többnevűség egy mai helynévrendszerben*. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk. *Helynévtipológiai tanulmányok 3.*, Debrecen: 179-209.

PÓCZOS RITA (2008b), *A párhuzamos helynévadás*. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság*, Budapest: 223-30.

PÓCZOS RITA (2009), *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Kézirat.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (2007), *Magyar stilsztika*. Budapest, Osiris Kiadó: 447.

TÓTH VALÉRIA (2008), *Többnevűség a településnevek körében*. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság*, Budapest: 285-94.

